MURAKKAB GAPLARDA BOG‘LOVCHISIZ ALOQANING IFODA IMKONIYATLARI

Turan International University
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 3-kurs talabasi
Abdulvosiyeva Muhtasar Nurillo qizi
Turan International University
Filologiya kafedrasi dotsenti v.b.(PhD)
Jonbo‘tayeva Zumradxon Abdujabborovna

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada o‘zbek tilida murakkab sintaktik qurilma- larning muhim ko‘rinishlaridan biri bo‘lgan bog‘lovchisiz aloqaning ifoda imkoni -yatlari tahlil qilinadi. Bog‘lovchisiz qo‘shma gap qismlarining mazmuniy muno -sabatlari, ohangning grammatik vazifasi, tinish belgilarining qo‘llanishi hamda bunday gaplarning nutqdagi uslubiy xususiyatlari misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, bog‘lovchisiz aloqaning fikrni ixcham, ta’sirchan va izchil ifodalash- dagi o‘rni ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: murakkab gap, bog‘lovchisiz aloqa, qo‘shma gap, sintaksis, intonatsiya, mazmuniy munosabat, tinish belgilari, badiiy nutq, sintaktik qurilma.

АННОТАЦИЯ. В данной статье анализируются выразительные воз -можности союза, являющегося одним из важных проявлений сложных син- таксических средств в узбекском языке. На примерах освещаются семанти- ческие отношения частей союза, грамматическая функция интонации, исполь зование знаков препинания и стилистические особенности таких предложе - ний в речи. Также показана роль союза в лаконичном, эффектив -ном и связном выражении мысли.

Ключевые слова: сложное предложение, союз, синтаксис, интонация, семантические отношения, знаки препинания, художественная речь, синтаксическое средство.

ABSTRACT. This article analyzes the expressive potential of the asyndetic connection (connection without conjunctions)- a significant type of complex syntactic structure in the Uzbek language. Through various examples, the study examines the semantic relationships between the components of asyndetic compo- und sentences, the grammatical function of intonation, the use of punctuation marks, and the stylistic characteristics of such sentences in speech. Furthermore, the role of the asyndetic connection in expressing ideas in a concise, impactful, and coherent manner is highlighted.

Keywords: complex sentence, asyndetic connection, compound sentence, syntax, intonation, semantic relationship, punctuation marks, artistic discourse, syntactic structure.

KIRISH

Til inson tafakkuri va muloqotining asosiy vositasi bo‘lib, unda fikr turli grammatik shakllar yordamida ifodalanadi. Inson o‘z fikrini bayon etishda sodda gaplardan tashqari, mazmunan va grammatik jihatdan o‘zaro bog‘langan bir necha predikativ qismlardan tashkil topgan murakkab gaplardan ham foydalanadi. Bunday gaplar voqea-hodisalar o‘rtasidagi sabab, natija, payt, shart, zidlik, izohlash va boshqa munosabatlarni ifodalash imkonini beradi. Murakkab gaplarning tuzilishi va mazmuniy xususiyatlarini o‘rganish o‘zbek tili sintaksisining muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Murakkab gap qismlari o‘zaro turli vositalar orqali bog‘lanishi mumkin. Ayrim gaplarda bog‘lovchilar yoki bog‘lovchi vazifasidagi birliklar qo‘llanadi, ayrimlarida esa qismlar orasidagi aloqa maxsus bog‘lovchisiz, asosan, intonatsiya va mazmuniy munosabatlar yordamida yuzaga keladi. Ana shunday

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

sintaktik qurilmalar bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar deb yuritiladi[1]. Masalan, “Quyosh botdi, atrofni qorong‘ilik qopladi” gapida ikki predikativ qism o‘zaro bog‘lovchisiz birikib, voqealarning izchil ketma-ketligini ifodalagan. Bog‘lovchisiz aloqaning o‘ziga xos jihati shundaki, unda qismlar o‘rtasidagi munosabatni anglash uchun faqat grammatik shakl emas, balki ohang, mazmuniy izchillik, kontekst va tinish belgilari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli bunday gaplar fikrni ixcham ifodalash, voqealarni tezkor bayon qilish, qarama-qarshilikni ta’kidlash va muayyan mazmunni alohida urg‘u bilan yetkazishda keng imkoniyatlarga ega. Mavzuning dolzarbligi bog‘lovchisiz aloqaning nafaqat grammatik, balki kommunikativ va uslubiy imkoniyatlarini ham chuqur o‘rganish zarurati bilan belgilanadi. Ayniqsa, badiiy asarlar, publitsistik matnlar va kundalik nutqda bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar fikrning tabiiyligi, ta’sirchanligi va ifodaviyligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi murakkab gaplarda bog‘lovchisiz aloqaning tuzilishi, mazmuniy imkoniyatlari va nutqiy vazifalarini tahlil qilishdan iborat.

Bog‘lovchisiz aloqa murakkab gap tarkibidagi predikativ qismlarning maxsus teng yoki ergashtiruvchi bog‘lovchilarsiz birikishidir. Bunday qurilmalarda qismlar o‘rtasidagi grammatik va mazmuniy munosabatlar, asosan, gaplarning umumiy mazmuni, kesim shakllari, so‘z tartibi, intonatsiya va kontekst orqali anglashiladi. Bog‘lovchisiz qo‘shma gapning har bir qismi o‘ziga xos predikativ markazga ega bo‘lib, ular birgalikda yaxlit fikrni yuzaga keltiradi. Masalan, “Yomg‘ir tindi, ko‘chalarda odamlar ko‘rina boshladi” gapida ikki voqea o‘zaro mazmunan bog‘langan. Birinchi qismda yomg‘irning to‘xtashi, ikkinchi qismda esa odamlarning ko‘chaga chiqishi ifodalangan. Qismlar orasida bog‘lovchi mavjud bo‘lmasa-da, ular o‘rtasidagi mazmuniy izchillik o‘quvchi tomonidan oson anglashiladi. Bog‘lovchisiz aloqada qismlarning o‘zaro munosabati har doim bir xil bo‘lmaydi. Ba’zi gaplarda voqealar ketma-ketligi, boshqalarida sabab va natija, izohlash yoki zidlik ma’nolari yuzaga chiqadi. Bu munosabatlar ko‘pincha gaplarning leksik tarkibi va kontekst bilan belgilanadi[2]. Masalan, “Eshik ochildi, xonaga mehmonlar kirib keldi” gapida ketma-ketlik, “Ko‘p o‘qidim, mavzuni hali to‘liq tushunmadim” gapida esa kutilgan natijaga zid mazmun seziladi. Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarda ohang muhim grammatik vosita sanaladi. Gap qismlari orasidagi pauzaning davomiyligi, ovozning ko‘tarilishi yoki pasayishi, urg‘uning o‘rni mazmunni farqlashga yordam beradi. Og‘zaki nutqda bir xil so‘zlardan tashkil topgan gaplar turlicha ohang bilan aytilganda, ularning ifoda ma’nosi ham o‘zgarishi mumkin. Shuningdek, bog‘lovchisiz aloqa yozma nutqda tinish belgilari orqali ham ifodalanadi. Vergul, nuqtali vergul, ikki nuqta va tire kabi belgilar qismlar orasidagi mazmuniy munosabatni ko‘rsatishda xizmat qiladi. Biroq tinish belgilarini tanlashda faqat pauzaning uzunligiga emas, balki gapning sintaktik tuzilishi va mazmuniga ham e’tibor berish kerak.

Bog‘lovchisiz aloqaning asosiy imkoniyatlaridan biri voqea-hodisalar o‘rtasidagi turli mazmuniy munosabatlarni ifodalashdir. Bunday gaplarda qismlar o‘rtasidagi aloqa bog‘lovchilar orqali ochiq ko‘rsatilmagani sababli, mazmuniy munosabatni aniqlashda har bir qismning ma’nosi va umumiy kontekst muhim o‘rin tutadi. Birinchi navbatda, bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar ketma-ketlik munosabatini ifodalashi mumkin. Masalan: “Tong otdi, qishloq asta-sekin uyg‘ondi”. Ushbu gapda birinchi voqeadan keyin ikkinchi voqea yuz berishi tasvirlangan. Bunday qurilma hikoya qilishda, voqealarni izchil bayon etishda va tasvirning tabiiyligini ta’minlashda qo‘l keladi. Ikkinchi muhim munosabat sabab va natija munosabatidir. Masalan: “Shamol kuchaydi, daraxtlarning shoxlari qattiq tebrandi”. Birinchi qismda

[1] Abdurahmonov G‘. Hozirgi o‘zbek adabiy tili sintaksisi. - Toshkent: O‘qituvchi, 1996. - Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarga oid aniq sahifalar tekshirilmagan.

[2] G‘ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis. - Toshkent: O‘qituvchi, 1987. - 256 b.&x20; Zamonaviy dunyoda tabiiy fanlar

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan hodisa, ikkinchi qismda esa uning natijasi ifodalangan. Shu bilan birga, sabab-natija munosabati har doim ham faqat grammatik shakl orqali aniqlanmaydi; ayrim holatlarda uni kontekst asosida anglash talab etiladi[3]. Uchinchi turdagi munosabat izohlashdir. Masalan: “Men bir narsani angladim: vaqtni qadrlash kerak”. Ikkinchi qism birinchi qismda umumiy shaklda ifodalangan fikrni izohlaydi. Bunday gaplarda ikki nuqta ishlatilishi mumkin, chunki keyingi qism oldingi fikrning mazmunini ochib beradi yoki unga tushuntirish kiritadi. Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar zidlik munosabatini ham ifodalaydi. Masalan: “U ko‘p tayyorlandi- natija kutilganidek bo‘lmadi”. Bu gapda birinchi qismdagi harakat bilan ikkinchi qismdagi natija o‘rtasida mazmuniy qarama-qarshilik mavjud. Bunday qurilmalarda tire ishlatilishi mumkin va u fikrlar o‘rtasidagi keskin farqni ta’kidlashga yordam beradi. Ayrim bog‘lovchisiz gaplarda shart yoki taxmin mazmuni ham anglashiladi. Masalan: “Yaxshi tayyorlanding- imtihondan muvaffaqiyatli o‘tasan”. Bu yerda birinchi qismdagi holat ikkinchi qismdagi natija uchun shart sifatida talqin qilinishi mumkin. Bunday ma’no ko‘pincha gaplarning mazmuni va nutqiy vaziyatga bog‘liq bo‘ladi. Demak, bog‘lovchisiz aloqa birgina grammatik qolip bilan cheklanmaydi. U ketma-ketlik, sabab-natija, izohlash, zidlik va boshqa munosabatlarni kontekst hamda intonatsiya yordamida ifodalashga imkon beradi. Mazkur imkoniyatlar nutqni ixcham, tabiiy va mazmunan boy qilishga xizmat qiladi.

Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarda intonatsiya qismlar orasidagi munosabatni anglashga yordam beradigan asosiy vositalardan biridir. Og‘zaki nutqda gap qismlari orasidagi pauza, ohangning o‘zgarishi va mantiqiy urg‘u fikrning qanday munosabatda ekanini ko‘rsatishi mumkin. Masalan, “Men unga qo‘ng‘iroq qildim, javob bermadi” gapida ohang voqealar ketma-ketligini yoki ikkinchi qismning kutilmagan natija ekanini ko‘rsatishi mumkin. Yozma nutqda esa intonatsiyaning ayrim vazifalari tinish belgilari orqali namoyon bo‘ladi. Vergul mazmunan yaqin bo‘lgan qismlarni bir-biridan ajratadi. Nuqtali vergul nisbatan mustaqil va tarkiban kengroq qismlar orasida ishlatilishi mumkin. Ikki nuqta keyingi qism oldingi fikrni izohlashi, sababini ochishi yoki uning mazmunini aniqlashtirishi mumkin bo‘lgan holatlarda qo‘llanadi. Tire esa qarama-qarshilik, tez almashinish, natija yoki keskin mazmuniy burilishni ifodalashga xizmat qilishi mumkin. Masalan, “Uzoqdan momaqaldiroq eshitildi: yomg‘ir boshlanayotgan edi” gapida ikkinchi qism birinchi qismdagi hodisaga izoh beradi[4]. “Qo‘ng‘iroq chalindi- dars boshlandi” gapida esa qismlar orasidagi tezkor ketma-ketlik va natijaga yaqin munosabat ifodalangan. Bunday misollar tinish belgilarining faqat texnik vazifa bajarmasdan, matn mazmunini anglashga ham yordam berishini ko‘rsatadi. Badiiy nutqda intonatsion imkoniyatlar ayniqsa muhimdir. Yozuvchi qisqa, bog‘lovchisiz gaplar yordamida voqealar sur’atini tezlashtirishi, qahramonning hayajonini ko‘rsatishi yoki tasvirning keskinligini oshirishi mumkin. Masalan: “Eshik ochildi. Hamma jim qoldi. U ichkariga kirdi”. Bu gaplar alohida jumlalar sifatida berilgan bo‘lsa-da, voqealar orasidagi uzviylik va pauzalar tasvirning ta’sirchanligini kuchaytiradi. Agar ular bitta bog‘lovchisiz qo‘shma gap tarkibida berilsa, sintaktik tuzilish va tinish belgilari tegishli ravishda o‘zgaradi. Tinish belgilarini to‘g‘ri qo‘llash uchun gap qismlari orasidagi munosabatni aniqlash zarur. Faqat uzoq pauza mavjudligi sababli tire yoki ikki nuqta qo‘yish yetarli emas. Belgining tanlanishi gapning grammatik qurilishi, mazmuni va amaldagi imlo qoidalariga asoslanishi kerak.

Bog‘lovchisiz aloqa nafaqat sintaktik qurilish, balki fikrni muayyan uslubda ifodalash vositasi hamdir. Uning ixchamligi va mazmuniy moslashuvchanligi turli nutq uslublarida qo‘llanishiga imkon

[3] Mahmudov N., Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis. - Toshkent: O‘qituvchi, 1995. - 232 b.&x20; 232 b.

[4] Sayfullayeva R. Hozirgi o‘zbek tilida qo‘shma gaplarning shakl-funksional talqini. - Toshkent: Fan, 1994. - 357 b.&x20;

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

beradi. Badiiy, publitsistik, so‘zlashuv va ayrim ilmiy matnlarda bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar turli kommunikativ vazifalarni bajaradi. Badiiy uslubda bunday gaplar voqealarni jonli tasvirlash, qahramonlar holatini ko‘rsatish va matnning hissiy ta’sirini kuchaytirishda ishlatiladi. Qisqa va tez almashuvchi gaplar keskin vaziyatni tasvirlashga yordam beradi. Masalan: “Shamol esdi, daraxtlar shitirladi, uzoqdan it hurdi”. Ushbu qurilmada bir nechta hodisa ixcham shaklda berilib, tasvirning jonliligi oshirilgan. Publitsistik uslubda bog‘lovchisiz aloqadan fikrni qisqa va ta’sirchan ifodalash uchun foydalaniladi[5]. Masalan: “Muammo aniq, yechim esa hamkorlikni talab qiladi”. Bunday qurilma asosiy fikrni ajratib ko‘rsatishga yordam beradi. Shu bilan birga, rasmiy va ilmiy matnlarda mazmuniy munosabatlarning aniq ifodalanishi muhim bo‘lgani uchun murakkab fikrlarni haddan tashqari ixchamlashtirishdan saqlanish lozim. So‘zlashuv nutqida bog‘lovchisiz gaplar tabiiylik va tezkorlikni ta’minlaydi. Kundalik muloqotda insonlar voqealarni ko‘pincha qisqa qismlar orqali bayon etadilar: “Avtobus kechikdi, ishga kech qoldim”. Bu gapda voqealar orasidagi sabab-natija munosabati kontekst orqali anglashiladi. Mazkur usul nutqni sodda va tushunarli qiladi. Bog‘lovchisiz aloqaning kommunikativ imkoniyati shundaki, u tinglovchi yoki o‘quvchining mazmuniy bog‘lanishlarni anglash qobiliyatiga tayanadi. Ba’zan bog‘lovchining tushirib qoldirilishi nutqni ixchamlashtiradi va fikrga tabiiylik bag‘ishlaydi. Biroq qismlar o‘rtasidagi munosabat yetarlicha aniq bo‘lmasa, gap noto‘g‘ri talqin qilinishi mumkin. Shu sababli bog‘lovchisiz qurilmalarni qo‘llashda mazmuniy izchillik va kontekstning tushunarliligi muhimdir.

XULOSA

Murakkab gaplarda bog‘lovchisiz aloqa o‘zbek tili sintaksisining muhim hodisalaridan biri bo‘lib, predikativ qismlarni maxsus bog‘lovchilarsiz, mazmuniy va intonatsion vositalar yordamida birlashtiradi. Bunday qurilmalarda voqealar ketma-ketligi, sabab-natija, izohlash, zidlik va shartga yaqin munosabatlar ifodalanishi mumkin. Ularning aniq mazmuni gap qismlarining leksik tarkibi, grammatik shakli, kontekst va ohang bilan belgilanadi. Bog‘lovchisiz aloqaning ifoda imkoniyatlari, avvalo, fikrni ixcham va tabiiy bayon qilishida namoyon bo‘ladi. Badiiy nutqda u tasvirning jonliligini oshirsa, so‘zlashuv nutqida muloqotning tezkorligini ta’minlaydi. Publitsistik matnlarda esa asosiy fikrni ta’kidlash va mazmunni ta’sirchan yetkazishda qo‘l keladi. Shu bilan birga, tinish belgilarining to‘g‘ri qo‘llanishi gap qismlari orasidagi munosabatni aniq ifodalash uchun zarurdir. Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarni o‘rganish nafaqat grammatik bilimlarni chuqurlashtiradi, balki yozma va og‘zaki nutq madaniyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bunday gaplardan samarali foydalanish uchun ularning sintaktik tuzilishini, mazmuniy munosabatlarini, intonatsion xususiyatlarini va tinish belgilarining vazifalarini yaxshi bilish lozim. Do‘stim, “Murakkab gaplarda bog‘lovchisiz aloqaning ifoda imkoniyatlari” mavzusidagi maqolang uchun foydalanilgan adabiyotlarni sahifalari bilan quyidagicha rasmiylashtirishing mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Abdurahmonov G‘. Hozirgi o‘zbek adabiy tili sintaksisi. - Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
2.G‘ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis. - Toshkent: O‘qituvchi, 1987. - 256 b.
3.Mahmudov N., Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis. - Toshkent: O‘qituvchi, 1995. - 232 b
4.Sayfullayeva R. Hozirgi o‘zbek tilida qo‘shma gaplarning shakl-funksional talqini. - Toshkent: Fan, 1994. - 357 b

[5] O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. O‘zbek tili grammatikasi. II tom: Sintaksis. - Toshkent: Fan, 1976. - 560 b.&x20; Oefen

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

5.O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. O‘zbek tili grammatikasi. II tom: Sintaksis. - Toshkent: Fan, 1976. - 560 b.&x20; Oefen
6.Usmonova X.A., Sotiboldiyeva F.R. “O‘zbek tilida qo‘shma gap haqidagi umumiy qarashlar va qo‘shma gap turlari.” - Ustozlar uchun, 2026, 97-son, 2-to‘plam. - 225–238-betlar
7. “Yozma nutq uslublarida qo‘shma gaplarning funksional-uslubiy xususiyatlari.” - Zamonaviy dunyoda tabiiy fanlar, 2026, 5-jild, 8-son. - 45–48-betlar

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.